

ЛАНДШАФТНІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ. ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

Стаття присвячена ландшафтним об'єктам культурної спадщини як специфічному виду пам'яток. У статті викладені основні аспекти вітчизняного та міжнародного досвіду територіального збереження цінних ландшафтних територій як пам'яток.

Ключові слова: ландшафтні об'єкти культурної спадщини, культурний ландшафт, пам'ятка, дослідження, середовище.

Увага до ландшафтних об'єктів культурної спадщини – це вияв сучасного комплексного підходу до територіального збереження історичного середовища. Ландшафт як першооснова розвитку історичних територій несе в собі не тільки історичну, культурну та естетичну цінність, але й історичну пам'ять, асоціативні аспекти. «Географічні та етнічні особливості кожної території визначають розвиток своєрідної і специфічної культурної традиції» [21, 145].

Питання щодо комплексного збереження об'єктів культурної спадщини та історичних територій поставали у публікаціях багатьох дослідників: В.В.Вечерського і А.І. Звіряки [9], Ю.Г. Тютюнника [17], Є.Є. Водзинського [2], Л.В.Прибеги [18], Б.В.Колоска [13], С.В.Біленкової і О.К.Черновського [1], В.П. Ієвлевої [11], Л.В.Томілович [19], А.Н.Некос і В.В.Мірошніченка [16], Ю.А. Веденіна і М.Е. Кулешової [15], В. Гриценка В. і О. Бурової [3] та ін.

Питання щодо територіального підходу до збереження культурної спадщини знайшли своє відображення у міжнародних документах: Рекомендаціях щодо охорони краси та характеру ландшафтів і місць (1962 р.), Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.), Провідних настановах ЮНЕСКО щодо втілення у життя Конвенції про всесвітню спадщину (1992 р.), Декларації про збереження історичних міських ландшафтів (2005 р.), Віденському меморандумі «Всесвітня спадщина та сучасна архітектура – управління історичним міським ландшафтом» (2005 р.), Ксіанській декларації про збереження оточення споруд спадщини, визначних місць та територій (2005 р.), Хартії про інтерпретацію та презентацію визначних місць культурної спадщини (2008 р.), Європейської ландшафтної конвенції (2000 р.) [5].

Поняття культурного ландшафту широко застосовується в архітектурі, містобудуванні, географії. У вітчизняній географії поняття культурного ландшафту з'явилося в середині 1910-х рр. (Л.С. Берг), широкого використання

набуло у 1920-х рр. після робіт американського дослідника К.Зауера [20, 42-43]. Німецький географ Отто Шлютер у своїх наукових працях використав поняття «культурний ландшафт» на початку ХХ ст. (1908 р.) [4, 589].

У наукових публікаціях визначення культурного ландшафту має широкий спектр: «довкілля пам'ятки – культурний ландшафт, межі якого визначаються зонами охорони пам'ятки» [4, 589] (прим. автора – ми розглядаємо культурний ландшафт як об'єкт культурної спадщини, який, в свою чергу, може мати зони охорони); «культурний ландшафт – це антропогенний ландшафт, створений спеціально або у результаті зміни цільового призначення, що служить задоволенню естетичних і культурних потреб людини» [16, 71]; «для потреб теорії і практики пам'яткознавства і пам'яткозбереження можемо прийняти таке трактування ландшафту: ландшафт – це територіальна цінність, що має об'єктивні границі і стійкий образ» [17, 44]; «культурний ландшафт – природно-культурний комплекс, сформований в результаті еволюційного взаємодіяння природи і человека, его социокультурной и хозяйственной деятельности и состоящий из характерных сочетаний природных и культурных компонентов, находящихся в устойчивой взаимосвязи и взаимообусловленности» [15, 16].

Слід згадати влучні слова Франческо Бандарина, директора Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: «Культурный ландшафт – основополагающая категория наследия, так как она олицетворяет множество культурных и природных ценностей в их единстве и взаимодействии. Культурные ландшафты представляют национальный дух народов и их традиционный стиль жизни, они заставляют осознать единство окружающей нас среды и составляют основу нашего благосостояния, служат индикаторами развития общества и отражают его гуманистическую природу» [15, 5].

У міжнародному законодавстві, а саме у Провідних настановах ЮНЕСКО щодо втілення у життя Конвенції про всесвітню спадщину (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO) термін «культурний ландшафт» (відповідає вітчизняному визначенню «ландшафтний об'єкт культурної спадщини») з'явився у 1992 р., відноситься до типу «місце» (відповідає вітчизняному визначенню «визначне місце»), репрезентує спільні витвори людини та природи, ілюструє еволюцію суспільства та людського облаштування протягом століть під впливом матеріальних обмежень та/або сприятливих можливостей, наданих їхнім природним середовищем та послідовними соціальними, економічними і культурними чинниками, як зовнішніми, так і внутрішніми (п. 47).

Термін «ландшафтні об'єкти культурної

спадщини» з'явився в законодавстві України в кінці 2004 р. з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 16.12.2004 р. № 2245-IV та був визначений як природні території, які мають історичну цінність (п. 2, ст. 2).

Враховуючи взяті Україною міжнародні зобов'язання, відповідно до ратифікованої Конвенції про захист всесвітньої культурної та природної спадщини, ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 26.06.04 № 1906-IV та ч. 1 ст. 9 Конституції України «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України», термінологічні визначення «ландшафтний об'єкт культурної спадщини» та «культурний ландшафт» вживаються як тотожні [6, 227].

Україна має різноманітну у географічному та культурному відношенні територію. Проте з 2004 р. на території України виявлено, досліджено, обліковано і взято на державний облік три ландшафтні пам'ятки: «Історичний ландшафт центру «Буго-Гардівської паланки Війська Запорізького», «Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра» [7], [9], «Історичний ландшафт давньоруського м. Вишгород».

Слід зауважити, що не кожна з територій може претендувати на статус ландшафтного об'єкта культурної спадщини. Так, наприклад, при розробці історико-архітектурного опорного плану м. Переяслава автором було досліджено ландшафтні особливості території міста. В ході досліджень були зроблені висновки, що для збереження характерних властивостей міського ландшафту, композиційно-видових особливостей і панорамних характеристик історичної частини міста доцільно і достатньо встановити зону охоронюваного ландшафту [8, 26].

Цікавий об'єкт, який може претендувати на занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за видом ландшафтний, – це Історичний ландшафт м. Канева. Автором було досліджено дану територію при розробці Плану організації Шевченківського національного заповідника. Для збереження наймовірно мальовничого та цінного ландшафту необхідно розробити облікову документацію на даний об'єкт. Канів як історичне місто характеризується, перш за все, унікальним канівським ландшафтом, основою своєрідності якого є річка Дніпро, рівнинна лівобережна заплава та високе правобережне плато. Саме на мисоподібних останцях цього плато та в ярах поміж ними й розвивалося місто від самих його початків. Містобудівний розвиток Канева нерозривно пов'язаний з ландшафтними властивостями та особливостями території, на якій він розташований. Місто має своєрідний ландшафтний образ, що зумовлений специфічними рельєфними

особливостями, які змінювалися під час історичного розвитку. Гори правобережної частини є головними містобудівними платформами у розвитку міста, які протягом всього часу існування Канева взаємодіяли з долиною р. Дніпра. Формування історичного ландшафту м. Канева як природно-антропогенного утворення пов'язане з розвитком у його межах містобудівних утворень. Головними містобудівними елементами, що композиційно організують дану ландшафтну територію, є комплекси та об'єкти, що формують панорами, перспективи та цілісне об'ємно-просторове сприйняття (видове розкриття) даного ландшафту з основних видових точок, зон і фронтів видимості. Такими об'єктами є Георгіївський (Успенський) собор, Шевченківський меморіал на Тарасовій горі, а також гори-останці, які є пам'ятками археології (гора «Московка», Велике скіфське городище тощо).

При розробці історико-архітектурного опорного плану Корця дослідником Л.В. Томілович було виявлено територію, яку запропоновано як ландшафтний об'єкт культурної спадщини, – «Історичний ландшафт пагорбів та долини р. Корчик в м. Корець», що локалізується у центральному ядрі міста на обох берегах річки [12].

Одним з цікавих регіонів України, що має особливий тип ландшафту, є півострів Крим: пласкі рівнини тут перемежуються з підвищеннями, які в південному напрямку змінюються гірськими масивами [10, 110].

Заслужують уваги «Культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії» та «Історичне середовище столиці кримських ханів в місті Бахчисараї», які включено до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

До складу номінації «Історичне середовище столиці кримських ханів в місті Бахчисараї», крім Бахчисарайського ханського палацу, увійшли такі пам'ятки, як печерне місто Чуфут-Кале з прилеглою історичною місцевістю Салачик, стародавній мембер і шість середньовічних гробниць-дюрбе в палацовому оточенні та історичній місцевості Ескі-Юрт.

«Культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії» складається з залишків стародавніх міських поселень Мангуп-Кале та Ескі-Кермен, а також надзвичайно мальовничого гірського ландшафту в оточенні цих пам'яток, розташованих у Бахчисарайському районі Автономної Республіки Крим.

В офіційному Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на 2012 р. перебуває 84 культурні ландшафти. «Однак, як показує аналіз общего Списку Всемирного наследия, далеко не все культурные ландшафты становятся официально признанными, многие номинации состоят в нем без отнесения к этой категории... в Списке Всемирного наследия наряду с официально признанными культурными ландшафтами есть скрытые, или как мы их называем «латентные» [14, 78].

Таким чином, пам'ятки ландшафту (культурні ландшафти) – це вияв територіального підходу збереження культурної спадщини в її різноманітті. Вони дають можливість комплексного збереження територій, цілісності середовища, архітектурно-містобудівної, природно-ландшафтної та композиційно-художньої взаємодії різних пам'яток. Вони є важливою складовою загального масиву культурної спадщини і можуть включати в себе окремі об'єкти культурної спадщини всіх видів та типів.

З наведеного вище можемо бачити, що термін «ландшафтні об'єкти культурної спадщини», хоч і набув правового статусу, але потребує подальшого методичного забезпечення. Для збереження традиційного характеру середовища, культурного простору соціума, ландшафтні об'єкти культурної спадщини набувають найбільшої ваги та потребують виявлення, дослідження та взяття на державний облік.

Посилання

- Біленкова С.В., Черновський О.К. Історичний ландшафт міста Чернівці у контексті прийняття «Віденського меморандуму» // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень / Випуск 1. – т. К.: АртЕк, 2005. – С. 22-33.
- Водзинський Є.С. Охорона ландшафтів як складова збереження культурної спадщини // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень / Випуск 5. – К.: Фенікс, 2010. – С. 301-317.
- Гриценко В., Бурова О. Роль музеєв-заповідників в сохрании культурного ландшафта // Матеріали міжнародного науково-практичного семінара «Управление Всемирным наследием и глобальные вызовы современности», Москва, 1-3 марта 2011. – С. 39-44.
- Дутка І.І., Пушінська І.Б. Культурний ландшафт та проблема оцінки його впливу на економічне зношення пам'яток // Могиллянські читання. Збірник наукових праць. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2011. – С. 588-590.
- Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. – К.: Фенікс, 2008. – 176 с.
- Звіряка А. Культурний ландшафт у формуванні території м. Києва // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / Головний редактор В. Смолий; відповідальний редактор Я. Верменич. – Вип. 4. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 227-236.
- Звіряка А.І. Пам'яток охоронний статус Історичного ландшафту Київських гір і долини р. Дніпра // Заповідна Хортиця. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорізького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». – Спеціальний випуск. – Запоріжжя, 2011. – С. 107-109.
- Звіряка А.І. Роль ландшафту у формуванні своєрідності історичного міста Переяслава-Хмельницького // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць / Випуск 4. – Ніжин: ТОВ НВП «Ферокол», 2011. – С. 25-28.
- Звіряка А.І., Вечерський В.В. Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра як ландшафтна пам'ятка // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень / Випуск 5. – К.: Фенікс, 2010. – С. 198-235.
- Злиwkова О.О., Звіряка А.І. Ландшафтні особливості території міжнародного дитячого центру «Артек» // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень / Випуск 4. – К.: Фенікс, 2008. – С. 110-120.
- Ієвлева В.П. Вплив історичних інженерних споруд на формування київського міського ландшафту // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень / Випуск 5. – К.: Фенікс, 2010. – С. 151-174.
- Історико-архітектурний опорний план м. Корець Рівненської області з визначенням меж та режимів використання історичних ареалів. НДІ пам'яток охоронних досліджень, 2012 р.
- Колосок Б.В. Природні структуроутворюючі і формотворчі чинники міста Умань // Праці центру пам'яток охоронних досліджень. Випуск 13 / Центр пам'яток охоронних досліджень НАН України та УТОПІК. – К., 2008. – С. 25-31.
- Кулешова М.Е. Культурные ландшафты и перспективы расширения российского представительства в Списке Всемирного наследия // Матеріали міжнародного науково-практичного семінара «Управление Всемирным наследием и глобальные вызовы современности», Москва, 1-3 марта 2011. – С. 78-87.
- Культурный ландшафт как объект наследия. Под ред. Ю.А. Веденина, М.Е. Кулешовой. – М.: Институт наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004. – 620 с.
- Некос А.Н., Мірошніченко В.В. Культурний ландшафт: географічний та правовий аспекти // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2011. – № 1-2. – С. 69-73.
- Основи пам'яток охоронних досліджень / Під заг. ред. Гриффена Л.О., Титової О.М.; кол. авт.: Гаврилюк О.Н., Гаврилюк С.В., Горбик В.О. (та ін.): Центр пам'яток охоронних досліджень НАН України і УТОПІК. – К.: Центр пам'яток охоронних досліджень НАН України і УТОПІК, 2012. – С. 44-65.
- Прибєга Л. Історичне середовище як пам'яток охоронна категорія – Українська академія мистецтва. – Вип. 11. – К., 2004. – С. 177-185.
- Томілович Л.В. Обсерваторна гірка в м. Києві: досвід взяття на державний облік визначного місця як комплексного об'єкту історико-культурної спадщини // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень / Вип. 6. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 205-218.
- Тютюнник Ю.Г. Культурна спадщина і ландшафтне різноманіття // Праці Центру пам'яток охоронних досліджень. Вип. 11 / Центр пам'яток охоронних досліджень НАН України та УТОПІК. – 2007. – С. 38-61.
- Харлан О.В. Природно-кліматичні фактори і територіально-історичні передумови виникнення архітектурно-планувальних традицій на території колишніх вольностей запорізьких // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень / Вип. 3. – К.: Фенікс, 2007. – С. 145-158.

Звіряка А.І. Ландшафтні об'єкти культурного наследия. Отечественный и международный опыт определения и сохранения

Статья посвящена ландшафтными объектам культурного наследия как специфическому виду памятников. В статье изложены основные аспекты отечественного и международного опыта территориального сохранения ценных ландшафтных территорий как памятников.

Ключевые слова: ландшафтні об'єкти культурного наследия, культурний ландшафт, пам'ятник, дослідження, середовище.

Zviriaka A.I. Landscape objects of cultural heritage. Domestic and international experience identification and preservation

This article is devoted to objects of cultural heritage landscape as a specific type of attractions. The article outlines the main aspects of domestic and international experience in territorial custody landscaped areas as monument.

Key words: landscape objects of cultural heritage, cultural landscape, monument, research, environment.

27.03.2013 p.